

tagu, 2nd Duke of Montagu (1660–1749) och framåt, inte enbart var galjonsfigurer som man tidigare trott. Bevarad korrespondens och samtida press visar att samhällsengagerade adelsmän som Charles Lennox, 2nd Duke of Richmond (1701–1750), var aktiva i sitt ledarskap men också de intellektuella, filosofiska, politiska och nätverksorienterade drivkrafter som motiverade deras publika åtaganden som beskyddare över och talesmän för frimureriet. I det fjärde och mellanliggande kapitlet görs utblickar mot parallella nätverk som Royal Society, Gentlemen's Society of Spalding, och en rad lärda sällskap som Society of Antiquarians och hur dessa överlappar nätverken inom och mellan frimurarlogerna.

Det avslutande sjätte kapitlet relaterar fenomenet frimureri till den "vetenskapliga revolutionen" under det tidiga 1700-talet – "the paths of heavenly science" som den engelska mästargradens ritual uttrycker det. Berman visar att och hur Newtons vetenskapliga teorier integreras i Desaguliers frimurarideologi. Logerna utgjorde arenor för både bildning och nöje. Om Bermans resultat kan generaliseras skulle det betyda att de tidiga frimurarlogerna fungerade som samtalsklubbar för bildning där religiösa, vetenskapliga och politiska – ofta jakobitiska – frågeställningar avhandlades.

Slutsatserna Ric Berman kommer fram till omprövar den gängse bilden av frimureriet. Berman menar att frimurarlogerna inte längre bör betraktas som den mest prominenta av 1720-talets brödraskap, utan som en öppen arena som till sin funktion understödde skapandet av strukturer för den sociala, ekonomiska och politiska utveckling som stod inför dörren.

Ric Berman har genom ett omfattande och nyfunnet arkivmaterial argumenterat kring flera tidigare förenklade föreställningar och därigenom omprövat frimureriets tidiga historia. Det påstådda medeltida ursprunget, Andersons skenbart framskjutna roll och den onyanserade föreställningen om det opolitiska frimureriet

kom att ingå i mytbildningen om frimureriet när det under 1720-talet spreds över Europa och vidare ut till kolonierna. Berman går emellertid *ad fontes* och visar hur de tidiga frimurarna samspelade med den samtida kontexten, med vitala ekonomiska, intellektuella, religiösa och politiska miljöer, som ett nexus av möjligheter inom 1700-talets sociabilitetskultur.

Marcus Willén

Gabrielle-Émilie Le Tonnelier de Breteuil, marquise Du Châtelet-Lomond, *Examens de la Bible*, édités et annotés par Bertram Eugene Schwarzbach (Paris: Honoré Champion, 2011). 1 032 s.

Vi står här inför något så ovanligt och kuriöst som en bibelkommentar i dagboksform, genomförd med mycken lärdom men också mycken bitter ironi från Bibelns första blad till det sista, av en okänd författare, i en tid då sådant inte riktigt gick an.

Det som för tankarna till en dagbok är det oförblommerade tyckandet, de spontana utropen, den lediga, nästan talspråkliga stilen. Det handlar alltså inte om några fromma andaktsövningar, tvärtom är det en obruten serie polemiska påpekanden av felaktigheter och orimligheter, inadvertenser och inkonsekvenser i Den Heliga Skrift som möter läsaren. Och det är uppenbart att det inte är vem som helst som fört pennan, utan en (eller möjligen flera) person(er) utrustad(e) med skarp intelligens, stor beläsenhet och stark integritet. Kritiken är hållen i en personlig ton, även om den grundas på studier i den vetenskapliga bibelkritiska litteratur som fanns att tillgå under 1700-talets förra hälft. Denna kritiska läsning, som inbegriper både Gamla och Nya Testamentet, utmärks av en benhård logik, förenad med total brist på respekt både för teologisk tradition och kyrklig auktoritet. Det paradoxala är att

den (eller de) som fört pennan aldrig återoppar sin tids fritänkare och "filosofer" för sin inspiration, utan genomgående tycks ha hämtat information från lärda verk av mer eller mindre ortodox troende författare.

Kommentaren finns bevarad i några sinstemellan rätt likartade avskrifter av ett förlorat original, varav en förvaras på Bryssels kungliga bibliotek och en i municipalbiblioteket i Troyes. Till bastext har utgivaren utsett ett manuskript i två volymer på tillsammans tusentalet sidor (800 sidor i tryck), som återfinns i privat ägo i Paris och bär titeln "Commentaire sur la Bible par Voltaire". Avvikelser i de övriga handskrifterna anges på sedvanligt sätt i notapparaten till den nu tryckta versionen, vilken fått namnet *Examens de la Bible*. Trots att innehållet starkt avviker från normen för det "passande", är det nog inte enbart textens idéhistoriska och eventuella litterära och språkliga intresse som föranlett denna grundligt genomarbetade, källkritiska utgåva. Visst är det en märklig upplevelse att möta en mer än 250-åriga uppstickare i den bibelkritiska genren, som vågar kalla Jesu samtal med Nikodemus "gallimatis" och läran om Kristi uppståndelse ett bedrägeri. Men det avgörande skälet till den påkostade utgivningen får ändå antas ha varit det faktum att den som av utgivaren (och en väletablerad tradition bakom honom) anses vara författaren inte är vem som helst, utan en viss Gabrielle-Émilie Le Tonnelier de Breteuil, markisinna av Châtelet-Lomond.

Émilie Du Châtelet (1706–1749) var ännu för några årtionden sedan mest känd som Voltaires och poeten och militären Jean-François de Saint-Lamberts vittra älskarinna. Tre hundra år efter sin födelse har hon till sist nått ryktbarhet även utanför fackkretsarna, som en av de första verkligt framstående kvinnliga forskarna i matematik och naturvetenskap (jämför min recension av jubileumsskriften *Émilie Du Châtelet: Éclairages et documents nouveaux*, Ferney-Voltaire 2008, i *Sjuttonhundratals* 2010, s. 238–245). Som barn tilläts

Émilie studera latin och geometri tillsammans med sin yngre bror men för den vuxna kvinnan var porten stängd till universitet och annan högre utbildning. Efter giftermål och några års konventionellt familjeliv började hon dock studera analytisk geometri med inga mindre än de båda astronomerna och polcirkelresenärerna Pierre Louis Moreau de Maupertuis och Alexis Claude Clairaut som lärare. Vid 34 års ålder utgav hon sin första skrift, *Institutions de physique*, en lärobok som i första hand var avsedd för hennes egen son. Hennes översättning från latin till franska av Isaac Newtons *Principia mathematica* förelåg färdig vid hennes alltför tidiga död (hon var bara 43 år) och utkom av trycket tio år senare. Madame Du Châtelets kön och sociala ställning hindrade henne från att sätta sitt namn under de matematiska och naturvetenskapliga – med tidens terminologi naturfilosofiska – arbeten hon lät trycka. Några identifikationsproblem rörande hennes skrifter har dock inte funnits utom just i fallet med den först nu utgivna *Examens de la Bible*. Mycket talar dock för att tillskriva henne detta arbete, vilket enligt utgivaren sannolikt författades år 1742.

En indikation på ett kollektivt författarskap finner vi i en brevväxling från 1772 mellan den unge matematikern Condorcet och hans mentor inom politiken, fysiokraten Turgot. De är båda i färd med att läsa en bibelkommentar (det står i och för sig inte riktigt klart om det i bådas fall är just den här omtalade), som de tror vara författad av Madame Du Châtelet, Saint-Lambert och "den gamle på berget", det vill säga Voltaire. Tanken att Saint-Lambert skulle ha haft något att tillföra i ett sådant sammanhang kan på goda grunder avvisas. Återstår Voltaire, som också ibland utpekats som ensam upphovsman. Den blivande patriarken i Ferney hade redan under sin långa Englandsvistelse i ungdomen intresserat sig för religionsfrågan och bland annat haft kontakt med deister som Thomas Woolston och Thomas Morgan. Men det var först efter

Madame Du Châtelets död, under det inemot 30 år långa arbetet med *Essai sur les mœurs*, som han gradvis förvärvade mera djupgående religionshistoriska insikter. De ledde fram till *La Bible enfin expliquée*, publicerad 1777 och senast återutgiven i april 2012 i serien *Œuvres complètes de Voltaire*. Det faktum att Voltaire först ganska sent i livet kom att på allvar fördjupa sig i teologiska spörsmål gör det svårt att tillskriva honom någon avgörande del i tillkomsten av *Examens de la Bible*.

Den som nu efter grundliga efterforskningar och med sinnrika resonemang anser sig med till visshet gränsande sannolikhet ha visat att *Examens de la Bible*s författare är Madame Du Châtelet ensam är religionsforskaren Bertram Eugene Schwarzbach. Han har även kunnat konstatera att detta arbete på ett fundamentalt sätt skiljer sig från Voltaires *La Bible enfin expliquée*. Till råga på allt har han svarat för bedriften att med kort tidsmellanrum slutföra vetenskapliga utgåvor av båda verken. Schwarzbach är en synnerligen flitig forskare med fokus på 1700-tal och tidigt 1800-tal. Han överblickar ett vitt fält, som bland annat omfattar katolsk och protestantisk apologetik och den rabbiniska exegesens inflytande på den kristna. Han har också studerat den tryckta Bibelns historia och skotsk-katolska och fransk-judiska bibelöversättare. I en 150-sidig ingress till själva texten analyserar Schwarzbach frågan om *Examens de la Bible*s tillkomsthistoria, attribution och datering. Han berättar också hur han, utan att ha funnit någon helt avgörande bevisning, kommit fram till en så stark övertygelse att Madame Du Châtelet ensam är författaren att han vågat ta steget att sätta hennes namn på titelbladet. Under det minst tjugoföråriga transkriberingsarbetet har han successivt lagt fram sina rön i fyra artiklar, som redovisas i förordet i form av en uppdaterad syntes.

Den amerikanske Voltairekännaren Ira Owen Wade såg även han, långt före Schwarzbach, Madame Du Châtelet som författare till *Examens de la Bible* (*Voltaire and Madame du Châ-*

telet: An Essay on the Intellectual Activity at Cirey, Princeton NJ, 1941). Ett viktigt argument var för honom en enligt Schwarzbach ganska svagt underbyggd "legend" gällande bibelstudier och arbete med en bibelkommentar, som Madame Du Châtelet och Voltaire skulle ha bedrivit gemensamt på hennes slott Cirey. Enligt Schwarzbach saknas belägg för detta. Han kan inte heller finna att man skulle ha läst och diskuterat vare sig förbjudna bibelkritiska tänkare som Spinoza, "underjordiska" tvivlare som den obskyre lantprästen Jean Meslier eller respekterade (men icke desto mindre förföljda) lärde som Richard Simon. Men han ger alltså ändå Wade rätt i den avgörande konklusionen.

För sitt eget identifieringsarbete tillgripes Schwarzbach ett helt batteri av vad han av någon anledning kallar "impressionistiska" metoder, såsom att ta i beaktande verkets tillkomstdatum, språk och idéer och att konstruera ett sannolikt, socialt och intellektuellt robotporträtt (*portrait robot*). Sedan jämför han de erhållna data med den bild han kunnat göra sig av Madame Du Châtelet, utifrån hennes tryckta skrifter och kända uppgifter om hennes liv och karaktär. Den hypotetiska profilen skapas genom att Schwarzbach ur läsningen av *Examens* extrapolerar ett antal relevanta biografiska och personlighetsrelaterade "drag" hos dess författare. Exempel på sådana är att vederbörande ger intryck av att tillhöra högadeln, att äga omfattande kunskaper i matematik och fysik, att ha känt Voltaire och att vara skäligen ointresserad av historia men god latinist, med viss beläsenhet i klassisk litteratur. För att stämma in på det som kan utläsas ur verket får författaren inte heller vara alltför pryd eller nogräknad med sitt ordval. Sist men inte minst viktigt: en person om vilken det kunde sägas att hon/han visat några som helst ansatser till respekt för prästerskapet vore otänkbar som författare av denna text. När det, föga oväntat, visar sig att den framkonstruerade profilen stämmer väl överens med det av verket oberoende porträttet av Madame Du Châtelet, drar

Schwarzbach slutsatsen att hon med största sannolikhet är författaren. De indicier han för fram övertygar, inte minst tack vare sin mängd och det ringa antalet tänkbara alternativ, även om sättet att argumentera ligger farligt nära den typ av cirkelresonemang Schwarzbach själv kritiserat hos Ira O. Wade.

Utöver den viktiga frågan om författarens identitet studerar Schwarzbach i sitt långa förord på vilket sätt Madame Du Châtelet valt att bedriva sin bibelkritik. Han urskiljer tre typer av bibelkritik i *Examens de la Bible*: textuell, historisk och normativ. Den textuella kritiken utgår från vad vi i dag betraktar som självklart, att Bibeln inte är ett uniformt block utan har tillkommit avsnittsvis under olika faser av judentomens och kyrkans historia och att den förändrats på ett avgörande sätt i samband med själva traderingen. Men man märker snart att de textkritiska problemen inte varit särskilt viktiga för författaren till *Examens*. Det krävs naturligtvis goda insikter i både grekiska och orientalska språk, särskilt hebreiska, för att hantera sådana. Voltaire kunde visserligen inte hebreiska men hade vissa kunskaper i grekiska och hade i varje fall klart för sig att Gamla Testamentets grundspråk var hebreiska och Nya Testamentets grekiska. Detta grundläggande faktum bör ju ha varit känt även för Madame Du Châtelet (även om Schwarzbach inte tycks tro det), men de facto höjer hon aldrig blicken från Vulgatas latinska text. Vad gäller den nytestamentliga kritiken så noterar hon på tal om synoptikerna (utan att känna till vare sig ordet eller kategorin) dessas brist på överensstämmelse med Johannesevangeliet. Men hon uppställer inga hypoteser om deras eventuella inbördes beroende eller vilken påverkan de kan ha varit utsatta för från yttre källor. Däremot gör hon den viktiga iakttagelsen att Kristi uppståndelse spelar en undanskymd roll i Markusevangeliet och ser detta som ett belägg för att den inte heller var viktig för vissa grupper av tidigkristna.

Madame Du Châtelet behandlar inte den historiska bakgrunden till de bibliska hän-

delserna särskilt utförligt, kanske emedan hon är medveten om sina bristande insikter i den vetenskap vi i dag kallar arkeologi. De arkeologiska fynd som fanns att tillgå var väl inte heller så betydande, jämfört med dagens situation. Hennes försiktighet härvidlag gör att hon på ett fördelaktigt sätt skiljer sig från en av sina huvudkällor, den på hennes tid allmänt aktade och läste Dom Antoine Augustin Calmet. Denne lärde benediktinermunk skrev bland annat 23-bandsverket *Commentaire littéral sur l'Ancien et le Nouveau Testament*, som trotsvisst sammanfattar kyrkofädernas exegetiska och apologetiska skrifter och utan urskillning skapar ståtliga synteser rörande andligt och materiellt liv i Bibelns värld utifrån fragmentariska eller uppdiktade vittnesbörd i texten. Madame Du Châtelets "filosofiska", det vill säga kritiska, kommentar till Bibeln är rik på briljanta detaljiakttagelser men saknar i stort sett Voltaires historiska perspektiv och teoretiskt genomtänkta angreppssätt.

När det slutligen gäller den normativa kritiken, som är den viktigaste i Émilie Du Châtelets fall, så noterar man att hon inte tvekar att kritisera Bibeln, när den avviker från hennes egna moraliska och filosofiska principer. Särskilt vänder hon sig mot krig och andra utslag av grymhet – både mot människor och djur. Hon angriper Paulus för hans antifeminism. Hon föredrar det katolska "belöningstänkandet" för utförda "goda gärningar" framför protestantismens dragning till ett deterministiskt synsätt med betoning av förlåtelsen och nåden som enda väg till frälsning. Däremot ställer hon sig på protestanternas sida när det gäller rätten att följa sitt samvete. Hon har en respektfull inställning till civila och religiösa lagar och ogillar därför att Jesus förjagar månglarna ur templet, liksom hans förakt för judiska lagar i allmänhet. Liksom Voltaire plågas hon av teodicéproblemet och hoten om Guds straff. Mest anmärkningsvärt är kanske att hon tycks se ned på de fattiga och därmed egentligen på hela den kristna läran.

Vår egen tids bibelkritiker indelas ibland i "maximalister", som tenderar att sätta tilltro till själva texten, och "minimalister", som är skeptiska och kräver arkeologiska belägg. Begreppen avser givetvis vetenskapliga, inte personliga förhållningssätt. Om man projicerade denna lite förenklade dikotomi på två av de här omtalade 1700-talsforskarna kunde man kanske hävda att medan en maximalist som Dom Calmet bars av en strävan att alltid tolka Bibelns berättelser positivt och finna så många belägg för "Bibelns sanning" som möjligt, var en minimalist som Madame Du Châtelet snarast håfullt inställd till de ålderdomliga texterna. Det är oklart om hon tillmäter Bibeln någon sanningshalt över huvud taget eller ens anser detta vara värt att fundera över. I varje fall är hon främmande för tanken att man där skulle kunna finna några allttjämt giltiga etiska principer. Hon nalkas inte Bibeln på ett källkritiskt och historiskt medvetet sätt utan går direkt i närmkamp med den värld som skildras. Men denna, man frestas säga ungdomliga "näsvishet" och brist på distans måste sättas in i ett tidsperspektiv. På 1700-talet hade konflikten mellan kyrkan, med dess anspråk på att ensam avgöra vad som var sant och rätt, och dem som ifrågasatte detta vidgats och fördjupats ytterligare i förhållande till vad som gällt under reformationstidevarvet. Föga underligt då om den allttjämt mycket mäktiga kyrkans fiender förhöll sig som uppstudsiga tonåringar mot hävdvunna auktoriteter. Det var ännu inte läge att visa tolerans mot intoleransen och anlägga senare tiders historiska betraktelsesätt.

Boken illustreras av porträtt av Madame Du Châtelet och Voltaire och en litografi föreställande Cirey. Man kan vidare studera valda sidor ur Paris-, Bryssel- och Troyes-manuskripten. Därpå följer ett litet "Calmet-album". Utöver en bild föreställande den lärde munken och några sidor ur hans *Commentaire* ingår en lång svit planscher föreställande påstådda avrätningsmetoder i det gamla Israel. Flertalet av dessa är på ytterst svaga indika-

tioner uppdyktade av Dom Calmet och saknar egentlig relevans i sammanhanget.

Sidhänvisningarna hade behövt en extra översyn, då omredigeringar på slutet tycks ha föranlett vissa förskjutningar i sidbrytningen. Det finns också en del luckor i indexet.

Otvivelaktigt har vi här en värdefull genomlysning av en tidig och färgstark "avvikare" inom den bibelkritiska traditionen, som nu gjorts tillgängligt i en utgåva som kommer att stå sig under lång tid. Bertram Eugene Schwarzbach har utfört ett mycket tålmodskrävande arbete, "*un travail de bénédictin*", som utan alla jämförelser i övrigt gör honom till en värdig utmanare av Dom Calmet, i ett annat register än Madame Du Châtelet. Det kan vara svårt att avgöra om den något omständliga stilen är ett personlighetsdrag eller ett utflöde av den mångåriga forskningsinsatsen. Hur som helst så riskerar den detaljerade faktaredovisningen och den nyanserade utvärderingen av alla iakttagelser ibland att motverka klarheten och överskådligheten. Men likt en driven föreläsare frigör sig Schwarzbach emellanåt från sin egen metodologiska tyngd och anslår en ton av lättsamt och ibland rentav övertydligt "kåserande". Och utgivarens entusiasm för sin uppgift och osvikliga forskarglädje smittar av sig. Den omfattande lärdomen förenas på ett lyckosamt sätt med humor och värme – kärleken till både Voltaire och Émilie lyser igenom –, vilket gör att man trivs i hans sällskap och inte frestas ge upp under den stundtals mödosamma resan från pärm till pärm.

Sven Björkman

Charlotta Dohlvik, Jenny Johansson & Christian Penalva (red.), *1700-talets Göteborg* (Göteborg: Göteborgs stadsmuseum, 2010). 112 s.

1700-talets Göteborg är en liten antologi från Göteborgs stadsmuseum som trots det korta